

VARIA

'IK VOND DE VROUW TE BED'.

Gynaecologie en obstetrie in de dagelijkse praktijk van Jelle Banga (1786-1877), medicinae doctor en vroedmeester te franeker.1

M.J. van Lieburg²

Het is geen geringe verantwoordelijkheid die de organisatoren van dit Congres mij, overigens na 'informed consent', op de schouders hebben gelegd, om u aan het einde van een dag vol panorama's van het actuele gebeuren in de obstetrie en gynaecologie en vol vergezichten van hetgeen de éénten-twintigste eeuw aan nieuwe ontwikkelingen te bieden heeft, een tableau te schetsen van de bedrijvigheid in de verloskunde en rond vrouwenziekten, zoals we die anderhalve eeuw geleden in Nederland konden aantreffen. Hoe kan ik erin slagen om u binnen het geboden tijdsbestek van drie kwartier in gedachten mee te voeren naar een medische wereld, waarin de verloskunstoefenaren nog verstoken waren van enig inzicht in het wezen der infecties; geen notie hadden van de betekenis van regulatieprocessen, laat staan van hormonale processen; gespeend waren van basale kennis over de foetale en embryonale ontwikkeling, en het in de dagelijkse praktijk moesten stellen zonder geavanceerde diagnostische hulpmiddelen als röntgenologie, echografie en klinische chemie en zonder het therapeutisch arsenaal dat pas tot ontwikkeling kon komen dankzij de opkomst van de farmacologie en aseptische chirurgie? Hoe zou ik erin slagen om, naast alle verschillen die te signaleren zijn, u tevens te overtuigen dat er ondanks de afstand in tijd, tal van zaken zijn die voor de gynaecoloog en obstetricus anno 1993 gemakkelijk herkenbaar en invoelbaar zijn, en soms zelfs verrassend modern lijken, zeker wanneer het gaat over competentieën, territoorkwesties, over intercollegiale verhoudingen, over laagvloerse thema's als tarieven en honoraria, en over de meer verheven wereld van de emoties en gevoelens die zich ook van negentiende-eeuwse verloskunstenaars meester maakten tijdens de uitoefening van hun beroep?

Natuurlijk zouden we het geëffende, hoewel nog altijd smalle pad kunnen kiezen van een presentatie van de obstetrische en gynaecologische literatuur van de negentiende eeuw, en u kunnen tracteren op een brave rangschikking van jaartallen, vooral

jaartallen van hoogtepunten, van namen, vooral namen van beroemde voorgangers, van ontdekkingen, vooral van ontdekkingen die aan de basis van huidige technologische hoogstandjes hebben gestaan, en wellicht ook van domheden en dwaalwegen, en dan vooral van dwaasheden die ons huidige vernuft en inzicht des te sterker doen uitkomen. Zo zou het kunnen, maar ik zou mij dan hopeloos verlegen voelen met de rangschikking van deze voordracht onder de wijdse benaming van een 'State of the Art Lecture'. Want met 'state of the art' heeft een dergelijke benadering van het verleden natuurlijk weinig te maken. Je hoeft geen tempelganger in het Jerusalem van de geschiedwetenschappen te zijn, om te weten dat het vertekende, soms tot-in-het-caricaturale vertekende beeld dat een dergelijke fixatie op jaartallen, beroemdheden, baanbrekende ontdekkingen en vermeende zottigheden heeft opgeleverd, inmiddels grondig is en wordt gerevisieerd door gebruik te maken van onontgonnen bronnenmateriaal buiten de folianten met klassieke teksten en buiten de biografische kronieken van het establishment. Ook in de medische geschiedenis heeft de dorst naar kennis van en inzicht in de dagelijkse werkelijkheid van vroeger een speurtocht naar nieuwe bronnen geopend, een jacht naar de sporen die de *doorsneegeneeskunstoefenaren* in de archieven hebben achtergelaten, en heeft de hagiografie van de individuele prestatie plaatsgemaakt voor de methodische ontrafeling van hetgeen door groepen, door collectieven en instituties aan activiteiten werd ontplooid. In het van feiten rammelende karkas van de medische geschiedschrijving wordt geleidelijk vlees en bloed gebracht en weeft men het medische verleden langzaam tot een eenheid die structuren en ontwikkelingen beter zichtbaar en inzichtelijk maken.

Tegen die achtergrond moet de themakeuze van deze lezing worden gezien, namelijk de dagelijkse praktijk van de Friese medicus en vroedmeester Jelle Banga. Die themakeuze is overigens het logische vervolg op de – samen met uw nestor prof. Kloosterman verzorgde – presentatie van het boeiende 'Memorieboek van de Vrouwen' dat de eveneens uit Friesland afkomstige vroedvrouw Catharina Schrader ons uit de eerste helft van de achttiende eeuw heeft nagelaten.³ Mede dankzij haar verloskundige notities, gelardeerd met uitingen van haar religieuze gevoelens en emoties, heeft

het historische beeld van de achttiende-eeuwse vroedvrouw op meerdere punten wijzigingen doen ondergaan en is ons beeld van de verloskundige praktijkvoering onder het Ancien Régime wezenlijk verrijkt.

De nalatenschap van Jelle Banga wekt minstens even grote verwachtingen. Ik bespaar u een uitvoerig relaas van de lotgevallen die deze nalatenschap uiteindelijk voor het grootste deel heeft doen belanden in de rijke bibliotheek van de K.N.M.G.: een relaas overigens dat overtuigend duidelijk zou maken hoeveel waardevols, niet zozeer in financiële als wel in historische zin, er nog verscholen moet liggen op de zolders en in de kelders van particulieren, en welk een reeks van toevalligheden er nodig kan zijn om dergelijke historische schatten aan de schoonmaakwoede van al-te-kordate dienstboden en de opruimwoede van overbelaste executeurs-testamentair te laten ontsnappen. Wat thans de collectie-Banga uitmaakt, bestaat uit stapels folianten, registers, journalen, losse notities en dossiers met documenten, in een haast pathologische noteerdrijf bijeengeschreven en met een even rusteloze verzamelwoede bijeengegaard door een eenvoudige dokter in een Fries provinciestadje, wiens naam zonder deze nagelaten papierwinkel al lang in volstrekte vergetelheid zou zijn geraakt.

Wat Banga tot deze noteer- en verzamelwoede dreef mag zeker niet geheel op het conto van een neurotisch karakter worden geschreven. Afgezien van de administratieve verplichtingen die vanwege de overheid aan de negentiende-eeuwse medici werden opgelegd, zoals het bijhouden van een vaccinatieregister, speelde de medisch-wetenschappelijke overtuiging bij Banga een doorslaggevende rol. Zorgvuldige waarneming, naar Hippocratisch en Boerhaaviaans model; nauwkeurige registratie, naar het model dat door de Franse kliniek en vooral door de Duitse empiristen als Hufeland werd voorgestaan, en classificerende ordening, naar het voorbeeld van Linnaeus en de Franse nosografen, zouden de Natuur haar geheimen geleidelijk doen prijsgeven en zouden de medicus de sleutel in handen geven tot een rationele, verlichte genees-, heel- én verloskunde. In die trits van waarnemen, registreren en ordenen ligt het diepere motief dat Banga dreef bij het aanleggen van zijn 'Aantekeningen van ziekten waargenomen en behandeld te Franeker', een stapel van 1175 dubbelzijdig en dichtbeschreven foliobladen over de jaren 1806 tot 1873, en van zijn 'Aantekening van gedane verlossingen', dat ons de bijzonderheden geeft van 1012 bevallingen waarbij Banga in de jaren tot 1867 betrokken was. Het zijn de bijzonderheden uit dit verloskundig journaal, waarvan het bestaan

nog slechts enkele jaren bekend is, in combinatie met de gynaecologische en obstetrische bijzonderheden die te vinden zijn in het journaal van de geneeskundige praktijk, een handschrift dat al in de jaren dertig de aandacht van de medici-historici trok, die ons de gegevens bieden voor onze kennisgeving met het dagelijkse gebeuren in de verloskundige praktijk van Jelle Banga.⁴

Een enkele biografische aantekening kan ons helpen het optreden van Jelle Banga als verloskundige beter te profileren en zijn obstetrische en gynaecologische aantekeningen beter te begrijpen. Geboren op 23 augustus 1786 groeide Jelle eenzaam op in een ouderlijk huis dat naar zijn eigen zeggen gekenmerkt werd door stilte en wreveligheid, en waarin een veel oudere stiefbroer de hoofdviool speelde. Na de Latijnse School in zijn geboorteplaats Franeker te hebben doorlopen, waar hij in de klassieke talen werd gedrild door een gesjeesde theologiestudent die tevens een ijzerhandel runde en daarom 'de ijzeren christen' werd genoemd, koos Banga voor de medische studie aan de Hoogeschool die sinds 1585 de reputatie van zijn vaderstad had bepaald. Het waren, als gevolg van de twisten tussen patriotten en prinsgezinden en de daarop volgende overheersing door de Fransen, zeker niet de meest bloeiende bestaansjaren van de School. Een gunstige uitzondering op de malaise die ook het medisch onderwijs beheerste, was de bezetting van de leerstoel voor de heel- en verloskunde, waarop in 1797 Johannes Mulder (1769-1810) was benoemd, een man die tot de avant-garde van de vaderlandse geneeskunde behoorde. Van hem leerde Jelle Banga de verloskunde, een biografisch feit dat aan betekenis wint, wanneer ik u in herinnering roep hoe deze Mulder tijdens een verblijf in Engeland de verloskundige praktijk geschoeid op de leest van William Smellie (1697-1763) en William Hunter (1718-1783) van nabij had leren kennen, hoe hij in 1794 te Leiden was gepromoveerd op een historische studie over de ontwikkeling van de verlostang en hefboom, een dissertatie die zelfs in Duitse vertaling verscheen, en hoe hij in 1797 zijn ambt aan de Franeker Hogeschool had aanvaard met zijn spraakmakende rede *Over de redenen, waarom de Nederlanders in het algemeen zeer weinig tot de verbetering van de heel- en verloskunde hebben toegebracht*. Geïnspireerd door Mulders lessen en meer indirect, maar niet minder belangrijk, door het anatomisch en verloskundige oeuvre van Petrus Camper die de laatste jaren van zijn leven op het landgoed 'Klein Lankum' in de schaduw van Franeker had doorgebracht,⁵ koos Banga voor een studieverblijf te Amsterdam, waar

hij in de verloskundige kliniek kennis wilde maken met het teratologisch onderzoek van Gerard Vrolik (1775-1859). De bedoeling was om te promoveren op een dissertatie over de éénoog, maar het plotse-linge vertrek van zijn promotor naar Groningen verijdelde dit plan. Op 18 november 1807 was het een handvol 'theses inauguralis' die Banga de toegang verschaften tot de medische praktijk. Drie jaar later verwierf hij ook de bevoegdheden van vroedmeester, door zich als zodanig te laten examineren en admitteren door de Provinciale Commissie voor Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzicht te Leeuwarden.

Toen Banga zich in november 1807 officieel als medicinae doctor vestigde, had hij ook in zijn eigen woonplaats al indringend kennis gemaakt met het wel en wee van de verloskundige praktijk. Reeds in juni 1806 had de negentien-jarige student zich verstitout om te assisteren bij een bevalling die door een sterke overhelling van de baarmoeder werd bemoeilijkt, maar uiteindelijk na 48 uur zwegen toch tot een goed einde kon worden gebracht. Dat het kind op de derde dag aan geelzucht overleed deed aan het verloskundig succes niets af; dat niet alle kinderen 'het haalden' was in een samenleving met een zuigelingensterfte van rond de 15% nu eenmaal een geaccepteerd gegeven. Of dit optreden in aanwezigheid van een stads-vroedvrouw heeft plaatsgevonden, laat Banga onvermeld; pas bij de tweede bevalling noteert Banga het toezicht dat de vroedvrouw uitoefende, zij het om daar prompt aan toe te kunnen voegen dat zij zich door de moeilijk voelbare vliezen had laten misleiden tot de diagnose dat het vruchtwater reeds was afgelopen. Het vormt in het jaarnaal het eerste signaal van een competentie-strijd die in de ruim zestig jaren verloskundige praktijk die zouden volgen, nog menig wapenfeit zou opleveren.

Die competentie-strijd omvatte trouwens meer dan de klassieke strijd tussen medicinae doctores en vroedvrouwen. Ik zal me niet laten verleiden om op dit punt de historische karikatuur te bekritisieren die in de loop van de negentiende eeuw juist uit strategische overwegingen door geschied-schrijvende dokters van de rol van de vroedvrouw is geconstrueerd. Evenmin kan ik uitweiden over de vertekening die dit historisch tableau heeft ondergaan door de rol van de chirurgijn binnen de verloskunde af te leiden uit de bijzondere beroeps-verhoudingen die gedurende de zeventiende en achttiende eeuw binnen Amsterdam hebben bestaan. Om de medische beroepsontwikkeling van de negentiende eeuw echt te kunnen begrijpen

zouden we af moeten van statische noties, zoals titels en bevoegdheden, en toe moeten naar dynamische factoren, zoals de spanning tussen theorie en praktijk die de genees-, heel- en zeker ook de verloskunde eigen is, naar de wisselende verhouding tussen stad en platteland gedurende de negentiende eeuw, en last-but-not-least naar de dynamiek van de medische markt waarop de zwangere vrouw de vragende en de academisch obstetricus, de vroedmeester en de vroedvrouw de biedende kant vormen.

Wie, losgemaakt van de gesignaleerde historiografische feuilletonnerie en met het verloskundig jaarnaal van Jelle Banga vóór zich op de lessenaar, zich als onbevungen toeschouwer van de negentiende-eeuwse ontwikkeling van het verloskundig beroep probeert op te stellen, zal al snel een drietal zaken helder in het vizier krijgen. Ten eerste zal hem of haar opvallen, dat de vroedmeester zoals die zich aan het einde van de achttiende eeuw naar vooral Frans model presenteerde, als een *nieuwe* factor binnen de verloskundige beroepsverhoudingen moet worden opgevat en niet mag worden gezien als de opvolger van de zeventiende- en achttiende-eeuwse chirurgijn die de verloskunde als nevenactiviteit bedreef. De veelvuldig voorkomende, typisch vroeg-negentiende-eeuwse situatie dat medicinae doctores (onder wie ook onze Jelle!) zich tevens als vroedmeester lieten examineren én admitteren, maakt al duidelijk dat het negentiende-eeuwse vroedmeesterschap van een andere orde is dan de chirurgicale verloskunde van de zeventiende en achttiende eeuw. Op dit spoor zal de bedoelde onbevungen toeschouwer ten tweede kunnen vaststellen dat het met de negentiende-eeuwse juridische regeling van de medische bevoegdheden ingewikkelder ligt dan menigeen op het eerste gezicht denkt. Waarom besteedt men bijvoorbeeld nooit aandacht aan het jaar 1838, dat in de geschiedenis van de Nederlandse verloskunde van minstens even grote betekenis is geweest als het jaar 1865 met de Wetten van Thorbecke? De opheffing van het combinatieverbod voor medicinae doctores in 1838 betekende immers dat de verkregen waardigheid van Artis Obstetriciae Doctor niet langer franje was en dat zijn actieradius niet langer beperkt bleef tot de consultatieve praktijk, maar eindelijk volledig effectus civilis kreeg! Het gevolg was een golf van promoties in de verloskunde aan de Nederlandse universiteiten – de alba promotorum uit de jaren 1838-1840 bewijzen het – met een daarop volgende grondige verschuiving van zowel de beroepsverhoudingen als het vraag- en aanbodmechanisme op de verloskundige markt. Eenzelfde ingrijpende correctie zal de interpretatie

van het zojuist genoemde jaar 1865 moeten ondergaan: een jaartal dat in de Nederlandse medische geschiedenis gewoonlijk als cesuur wordt opgevat, terwijl het in feite de *aankondiging* van een cesuur betrof. Thorbeckes wetten maakten van de schare geneeskunstoefenaren niet met één enkele penne-streek een collectief van bevoegde uitoefenaren 'van de geneeskunst in haren geheelen omvang', dat wil zeggen: met insluiting van de verloskunde, maar *schiep de voorwaarden waaronder een nieuwe generatie medici, bevoegd voor de genees-, heel- én verloskunde, ten slotte een dominante positie op de medische markt kon bereiken.* Jelle Banga bleef representant van de oude generatie, niet alleen op grond van leeftijd (bij de proclamatie van Thorbeckes wetten was hij 78!), maar vooral ook uit kracht van *vertuiging.* Van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering van Geneeskunst, opgericht in 1849 als motor voor de geschetste dynamiek in de beroepsverhoudingen, moest hij weinig of niets hebben en natuurwetenschappelijk georiënteerde collega's die de door Banga geadoreerde empirie slechts een ondergeschikte rol in hun medisch denken en handelen boden, werden door hem schouderophalend gezien. Een derde element dat ons bij onbevangen bestudering van negentiende-eeuwse bronnen als het *journal* van Jelle Banga frappeert, is de verschuiving in het spectrum van zwangerschap, baring en kraambed dat de verloskunde omvat. Attendering op dergelijke verschuivingen is van groot belang om niet te vervallen in de vele anachronismen waarmee de medische geschiedenis is besmet. Voor de achttiende eeuw heb ik, mij onder meer baserend op het verloskundig *journal* van Vrouw Schrader, gewezen op de noodzaak tot een 'historische herwaardering' van de nageboorte of, anders gezegd, op het feit dat de achttiende-eeuwse verloskunde de bevalling opvatte als een drama in twee bedrijven. Voor de negentiende eeuw moeten we onze blikrichting, die dankzij de controle over de infectieziekten met daarin de kraamvrouwenkoorts als hoofdrolspeelster, naar links verschoven is en overwegend de bevalling met de daaraan voorafgaande zwangerschap omvat, opschuiven naar rechts zodat de focus gericht wordt op de bevalling en de daarop volgende fase van het kraambed. Dat die fase langer duurde dan de dagen waarin de moderne verloskunde gewoon is te rekenen, maken het verloskundig *journal* van Jelle Banga en de aantekeningen in zijn geneeskundige *journal* ons gemakkelijk duidelijk. Maternale sterfte, rijkelijk door Banga beschreven, wordt soms meer dan een jaar later alsnóg met bevalling en kraambed in verband gebracht.

Nadenkend over deze verschuiving van onze focus op het spectrum van verloskundige activiteiten, waag ik de hypothese dat de overwinning van de kraamvrouwenkoorts en andere aandoeningen in het kraambed er méde toe hebben bijgedragen dat de balans in de verhouding tussen obstetricus en vroedvrouw zich gedurende de tweede helft van de negentiende eeuw ten gunste van laatstgenoemde heeft kunnen wijzigen. Toen het kraambed zijn verschrikkelijke imago verloor en van tweede bedrijf tot slechts slotakte werd, verloor de obstetricus een belangrijk motief om zich ten koste van de vroedvrouw in de geboorte- en kraamkamer te handhaven.

Dat de kraamkamer een verschrikkelijk imago levend hield, laten de *journals* van Banga ons van bladzijde tot bladzijde zien. De kennismaking met die verschrikking begon al in juni 1807 toen Banga als medisch student werd geroepen bij de hoogzwangere Hiltje de Kock, 'reeds eenigen tijd onpasselijk, zonder eetlust, braakachtig, flauw, zwakkelijk, en koortzig; de beenen ... aanmerkelijk gezwollen, overal met aderspatten'. Een dag later beviel de vrouw 'voorspoedig, gemakkelijk en zonder eenig toeval' van een dochter. Twee dagen later, toen 'het zog zich naar de borsten (begon) te bepalen', kreeg de vrouw echter hoge koorts die ondanks de purgantia en de onafscheidelijke Hoffmannse druppels dagenlang aanhield. Zogkoorts, zo luidde de diagnose, waarbij Banga ons later, wanneer hij zijn *journal* annotteert, tevens deelgenoot maakt van zijn visie op deze veel voorkomende kraamaandoening. Het zijn juist dergelijke annotaties die het verloskundige *journal* van Banga zijn meerwaarde geven.

'De voorname oorzaak, die hier in aanmerking komt, schijnt mij toe gezogt te moeten worden in den tegezin veler vrouwen om hare kinderen te zoogen. De kinders worden niet tijdig genoeg aan de borst aangelegd, men is te vreesachtig voor de pijn der dikwijls gezwollene, gebarstene of zwerende, tepels. In 't algemeen kan men de kinders niet te vroeg aan de borst leggen. Vele vrouwen hebben horen vertellen van zogkoorts op den derden dag als iets gewoonlijks en noodzakelijks, en dit is genoeg om zich op dien dag zoo te houden als of men ziek was. Met groote verwondering heb ik ondervonden, dat vele vrouwen, veel meer als ik had gedacht, zich verzetten om hare kinders aan de borst te leggen: zij hebben allerlei voorwendfels en aanmerkingen om zich hiervan te bevrijden, ook onder de lagere klassen en op het land heb ik zulks veel te dikwijls gezien! Zij die als meisjes get-

ragt hebben door drukken, uitrekken, opzetten en ondersteunen door doeken, keurslijven enz. groote borsten te krijgen, en deze slechts luchtigjes bedekken, krijgen harde, klonterige, borsten, die ongeschikt zijn om te zoogen. Zachte, kleine, bolle, niet hangende, borsten geven het meeste zog. Ik heb vrouwen gezien, wier borsten bijna vlak en als geheel weg waren, en die evenwel langen tijd 1, 1½ jaar, overvloedig zog hadden'.

Intussen was Banga volop doende met een andere kraamvrouw, bij wie hij enkele weken eerder zijn derde bevalling had meegemaakt. Drie weken na de geboorte van het kind was hij opnieuw door de vrouw ontboden, omdat zij last had van 'een hinderlijk gevoel van zwaarte in het bekken, hetwelk den gang en den arbeid hinderlijk maakte'. Een vaginaal touché leverde het advies om de sluitdoek, die op advies van een zogeheten kraambewaardster 'zeer stijf' was toegehaald, lossers te dragen en rust te nemen, 'waarop dit toeval spoedig bedaarde'. Weer drie weken later vond Banga de vrouw met hoge koorts, 'hevig zweetende, ... het aangezicht rood, de oogen flauw, rood als met bloed bevoopen, geduurig kreunende, woelig, met de handen steeds beweging makende, de pols zeer klein, intermitterende, de borsten slap, naar het schein bij de aanraking pijnlijk. Wanneer men de eene wang aanraakte, wendde zij zich om, kreunde, bewoog de handen. Zij was steeds bewusteloos.' Toen zij 's nachts 'geweldig veel geelachtige, en als met galle vermengde, stinkende stoffe' braakte, stond de diagnose vast: Mientje Symons leed aan 'eene zogverplaatsing naar de inwendige delen en vooral het hoofd', een aandoening die dodelijk kon zijn en het voor deze kraamvrouw ook werd. Een dag later moest Banga voor het eerst in zijn medische loopbaan de dood als zijn sterkere erkennen.

Vele tientallen patiënten met koortsen in het kraambed, zouden volgen. Wie hier generaliserend zou spreken over kraamvrouwenkoorts zou geheel ten onrechte voorbijgaan aan de vele andere koortsen die de negentiende-eeuwse medicus onderscheidde en de vele koortsende ziekten waaraan de negentiende-eeuwer onderhevig kon zijn. Ook Franeker kende zijn pokken- en cholera-epidemieën en zijn endemische typhoeuze- en malaria-koortsen, tuberculose en dysenterie. Waar de febris puerperalis als zodanig werd gediagnosticeerd, deelde deze ziekte in de algemene koortstherapie met cortex peruvianus: van een specificum was geen sprake. De idee van een iatrogene besmetting zoals Semmelweis die sinds het einde

van de jaren veertig in Wenen propageerde, blijkt – althans voor zover Banga's journalen ons daarover zouden kunnen informeren – in Franeker niet te zijn doorgedrongen; een constatering die beslist niet verrassend zal klinken voor iemand die bekend is met de gecompliceerde en vertraagde acceptatie van Semmelweis' idee in de verloskundige wereld van Nederland. En zelfs wanneer Banga er bekend mee zou zijn geweest, dan nog valt het te betwijfelen of een dergelijke nieuwigheid hem zou hebben overtuigd. Voor noviteiten toonde hij maar weinig belangstelling, zoals ook wel blijkt uit het onvermeld blijven van thermometer, stethoscoop en percussiehamer of plessimeter in Banga's journalen.

In het jaar volgend op zijn promotie bleef het nagenoeg stil op het verloskundige front: de medische praktijk, waarvan de verloskunde geen vanzelfsprekend onderdeel was, was nu officieel begonnen en eiste alle aandacht op. Bovendien eisten het bestuurlijke circuit op plaatselijk en provinciaal niveau, het curatorium van de tot atheneum gedegradeerde Hogeschool en verschillende sociale en culturele organisaties veel van zijn tijd. Zijn aanwezigheid bij de geboorte van de eerste tweeling uit zijn carrière als obstetricus werd in oktober 1808 bepaald door de 'zeer zware ziekelijke ongesteldheid' waarvoor hij bij de zeven-maanden-zwangere huisvrouw van Geert Lieuwes Teeling was geroepen. De geboorte van de tweeling werd als de complicatie van deze ongesteldheid gezien, en volgens een latere aantekening ook in verband gebracht met de prolapsus uteri incompletus van de vrouw. De kinderen, die door Banga in een warm gemaakte schotel op een stoof werden gekoesterd, overleden binnen een uur. Het feitelijke begin van Banga's verloskundige praktijk kwam met de bevalling van zijn eigen vrouw, Taetske van der Kooi. Gynaecologische en obstetrische bijzonderheden die bij andere patiënten nooit worden vermeld, zoals over menarche (op haar tweeëntwintigste!) en symfysolyse, maken duidelijk dat de geboorte van zijn eerste kind Banga de gelegenheid heeft geboden zich meer dan ooit in deze thema's te verdiepen. Ongetwijfeld mede ingegeven door de wetenschappelijke discussie die nog altijd werd gevoerd over de betekenis van de 'schaambeensvereiniging' en de schaambeensnede, volgde Banga bij zijn echtgenote nauwkeurig de 'loswording van de vereenigen van het bekken'. Haar gang was, zo schrijft hij, 'door deze loswording zeer moeilijk en pijnlijk. Zij gevoelde de beweegbaarheid der schaambeenderen duidelijk, even of de beenderen tegen elkaar

schuurden. Men kon door uitwendige drukking deze vereeniging bewegen. Zij bevorderde evenwel de gemakkelijke verlossing in het geheel niet. Na de bevallinge was dezelve binnen weinige dagen verdweenen.'

Behalve het feit dat deze bevalling zijn eigen vrouw en eerste kind betrof, was dit verloskundig optreden in eigen woning om nog twee andere redenen voor Banga van bijzondere betekenis. De eerste reden was de primeur van de toepassing van de forceps. 'De arbeid', zo lezen we in het journaal, 'vorderde zeer langzaam; het water brak vroegtijdig. ... Langzamerhand verminderden de weeën en wisselden af met sterke pijnen in den buik. Het hoofd was intusschen tot voor de geboorte genaderd, vertoonde zich herhaalde malen in de geboorte, dog kon wegens de geringe doordrijvende kracht der vlagen en de strafheid der uitwendige deelen, niet gebooren worden en glipte telkens terug.' De tang van Johnson, kennelijk onder handbereik, bleek hier het aangewezen middel. 'Het kind was zeer welvarende en mijne vrouw had niet eens bemerkt, dat zij door de tang verlost was'.

De tweede reden die deze bevalling voor Banga opmerkelijk maakte, was de afwachtende houding die hij had aangenomen toen bleek dat de nageboorte problemen gaf. 'De placenta was zoo vast aangehegt, en enigzins in eenen zak gesloten, zoodat ik besloot dezelve te laten binnen blijven: deze volgde den 29sten 's morgens [ruim twee dagen later! v.L.] ... zeer gemakkelijk, en in dezelve frissche gedaante, als of zij terstond na de verlossing gehaald was.' Wel veroorzaakte de retentio placenta'e 'eenige moeilijkheid in het waterloosen en spanning in den onderbuik', maar de kraamvrouw ondervond hiervan 'hoegenaamd geen ongemak' en herstelde voorspoedig. Zoals met latere hand werd aangetekend, was een dergelijke goede afloop van een expectatieve therapie allerminst algemeen. Alleen wanneer de vrouw volstrekt niet vloede, mocht volgens Banga een afwachtende houding worden aangenomen. 'De geringste vloed, al houdt dezelve nu en dan op, is zeer verdagt. Sterft de vrouw niet dadelijk, dan zal zij dog zoo zwak worden, dat de geringste oorzaak koorts te weeg zal brengen en de vrouw binnen korte dagen, geheel onverwagt doen ten grave dalen.'

De tang bleef sinds de geboorte van zijn oudste dochter een veel gebruikt instrument in de verloskundige praktijk van Jelle Banga. Tien procent van alle bevallingen waarbij hij assisteerde werd met de forceps tot een einde gebracht. Daarbij geeft Banga zelden een specificatie van de soort tang die hij gebruikte: de schaarse vermeldingen betreffen

steeds de tangen van Johnson en Von Siebold. Beide tangen vindt men terug op de provinciale lijst van instrumenten die de Friese vroedmeesters verplicht waren om steeds 'schouwbaar' en in goede staat voorhanden te hebben. Uit die lijst weten we dat Banga ook de beschikking had over de hoge tang van Levret (hoewel hij die nergens met name noemt) en over de gevensterde hefboom of vectis volgens Lowder en de gesloten hefboom naar het ontwerp van de Amsterdamse heelmeester Jan de Bree, instrumenten die zonder specificatie van het gebruikte type slechts tweemaal in het journaal worden genoemd.

Bij de bestudering van de passages waarin over het gebruik van de vectis en vooral van de forceps door Banga wordt geschreven, dringt zich overigens onweerstaanbaar de gedachte op dat de vaardigheid in het hanteren van deze verloskundige instrumenten een belangrijke indicatie was voor de kwaliteit van de betrokken vroedmeester en als zodanig dan ook fungeerde als element in wat men intercollegiale toetsing zou kunnen noemen. Indirect speelden hefboom en tang daardoor een rol in de beroepsverhoudingen binnen de categorie van de vroedmeesters, de beroepsgroep waaraan het gebruik van deze instrumenten bij uitsluiting was toegestaan. In die gevallen waarin Banga door vroedmeesters in consult wordt geroepen omdat ondanks het gebruik van deze instrumenten de bevalling niet tot een goed einde kon worden gebracht, laat Banga zich buitengewoon negatief over het geklungel van zijn collega's uit. In het nabijgelegen Tjum bijvoorbeeld zag Banga in 1820 hoe een vroedmeester een vrouw gepijnigd had met zijn vergeefse pogingen om de hefboom te appliceren: 'en geen wonder', aldus Banga, 'het water was reeds vroeg voor een deel afgeloopen, en het hoofd stond nog, schoon in de beste positie, gedeeltelijk in den ingang des bekkens, dus veel te hoog voor het gebruik van een vectis'. Weglating van dit instrumenteel geweld bood de vrouw enkele uren later de gelegenheid om op natuurlijke wijze van een gezonde zoon te bevallen. Dertig jaar later trof Banga in dezelfde plaats twee kijdende vroedmeesters, van wie de ene beweerde 'dat de vrouw nog niet zoude bevallen' en de ander 'dat de vrouw werkelijk in barensood was, en met de tang konde verlost worden', waarbij laatstgenoemde de daad bij het woord voegde en verwoede pogingen deed de tang in te brengen, 'hetwelk hem wegens de nog onontwikkelde toestand der genitalia onmogelijk was'. Het verslag van zijn eigen onderzoek, waarbij hem bleek 'dat de vrouw ongeveer zeven maanden zwanger moest zijn; dat er geene de minste ontsluiting der baarmoeders mond plaats had;

dat de pijnen der vrouw aan toevallige omstandigheden waren toe te schrijven, en [dat er dus] geene pogingen ter bevordering van den arbeid moesten aangewend worden', sloot Banga met de hartgrondige verzuchting: 'Welke vreeslijke onkunde!' Diezelfde onkunde van een van deze Tjumse vroedmeesters kostte trouwens vijf jaar later een kind het leven, toen diens schedeltje door de onjuist aangelegde tang werd stukgeknepen. Een tweetal Franeker vroedmeesters van de jongere generatie (R. Lammerts van Bueren en H.A. Middelburg), die volgens Banga 'herhaalde malen verschillende tangen met alle geweld hadden aangewend, maakte het in 1866 overigens nog bonter. 'Het was', aldus Banga, 'een verschrikkelijk, onbeschaamd toneel, en scheen wel eene slagerij. ... Alles was zeer gezwollen en pijnlijk. ... Met omzigtigheid en alle verschooning voor de afgemartelde vrouw, bragt ik mijn tang zoo hoog mogelijk binnen; hij omvatte het hoofd zonder af te glippen, en langzaam wikkende en trekkende merkte ik het hoofd naderen, en verloste toen vrij gemakkelijk tot groote verwondering en beschaming der wijze heeren, de vrouw van een dood meisje. Hoeveel ook de vrouw geleden had, herstelde zij evenwel voorspoedig.'

Bij Banga's opmerkingen over de kwaliteit van zijn plaatselijke collega's moet men uiteraard rekening houden met tal van andere factoren die binnen een kleine gemeenschap als Franeker met circa 6000 zielen toch was, een rol hebben gespeeld. De wijze waarop Banga zijn collega Ens voorstelt als een man met 'zeer vreemde' therapeutische voorstellen die 'tegen alle regels der kunst, en zonder grondige indicatie' waren, en zich ook elders weinig gunstig over hem uitlaat, is het goed te bedenken dat deze Sicco Ens (1779-1842) in 1815 tot hoogleraar genees-, heel- en verloskunde aan het Franeker atheneum was benoemd: een post waarvoor ook Banga was gekandideerd. Hetzelfde geldt voor zijn grootste rivaal in de verloskundige praktijk, Taco Bölger, waarvan Banga niet nalaat om 's mans onhandigheid in het aanleggen van tangen te beschrijven.

Op de zoëven genoemde lijst van verplichte instrumenten vinden we behalve de verschillende tangen en de hefboom, nog melding gemaakt van een tinnen clysteerspuit, enige vrouwencatheters, een 'injeceerspuit voor de uterus', een set stompe of scherpe haken en een hoofdschaar. Vooral de beide laatste items uit dit obstetrisch armamentarium waren gevreesd om hun toepassing. In Banga's praktijk is de perforatio cranii een zeldzame handeling geweest, die bovendien beperkt bleef tot één

patiënte met een misvormd bekken.

Met deze patiënte maakte Banga kennis in mei 1809, toen hij door een vroedvrouw in consult werd geroepen bij de bevalling van de vrouw van Feike Klases, '36 jaren, klein van gestalte en voor de eerste maal in arbeid'. Zoals gewoonlijk behoorde het touché tot de eerste diagnostische procedures. 'Ik vond de baarmoeders mond geheel ontslooten (de arbeid had reeds ruim 16 uren geduurd) de ligging van het hoofd regelmatig, dog onwrikbaar vast in de bovenste engte ingedrongen. Herhaalde keeren beproefde ik de tang aan te leggen, dog te vergeefs; de vrouw kermde ijslijk over pijnen, en haar aanstaand lot.' Vermoeid door de manipulaties met de tang riep Banga de hulp in van de ervaren chirurgijn en vroedmeester Jan Harkema, maar ook deze wist met het geval geen raad. Terwijl de vrouw met herhaalde opiumgiften werd gesedeerd en haar voortdurend 'gerustheid' werd aangeraden, besloten de beide vroedmeester de oude hoogleraar Adolf Ypey (1749-1820) in consult te roepen. Een dag later, zo schrijft Banga, 'vonden wij alles gelijk den vorigen dag, waarop bij onderlinge overeenkomst de Heer J. Harkema de perforatio cranii verrigte, en het kind gedeeltelijk met haaken, gedeeltelijk met de tang, haalde. Het kind was een jongetje, zeer zwaar en grof van leeden: de naden van het bekkeneel verbeend. De vrouw had onder dit alles niets geleden en was tot onze groote verwondering binnen korte dagen hersteld.'

Een tweede zwangerschap van dezelfde vrouw wist Banga vijf jaar later zonder gebruikmaking van dit wapentuig te termineren, zij het met als resultaat een door vier dagen arbeid volkomen uitgeputte vrouw en een dood kind. Negen maanden later maakte de natuur zelf een einde aan de derde zwangerschap die juist het tweede trimester was gepasseerd, en zag de vrouw opnieuw haar kinderen onvervuld. Begaan met zoveel tegenslag en leed trad Banga nog geen jaar later opnieuw de woning van Feike Klases binnen. 'Ik hoopte van harten het kind levend te zullen doen geboren worden', verzucht hij in het journaal, maar de twijfel 'of de bekende misvorming van het bekken zoude eene merkelijke verhinderings geven' kreeg al snel de overhand. 'Ik bragt mijne linker hand in de rechterzijde van het bekken binnen tot boven het opperhoofd, omvattende dus het gehele achterhoofd en drukte het hoofd met het achterhoofd vooruit, terwijl ik het kinds ligchaam opwaards naar den buik der vrouw voerde door de vernauwde holte van het bekken. De tegenstand, welke ik ontmoef[t]e was minder dan ik verwacht had. Evenwel het kind, zeer flauw, was door

geene hulp weder in 't leven te roepen.' Mogelijk, zo voegt hij er vragend aan toe, 'was het beter geweest dat ik de rechter hand in de vernauwde linker bekken zijde gebragt had?!' Het bleef echter een hope-loze zaak. Toen Banga in december 1817 de inmiddels 42-jarige vrouw bij haar vijfde bevalling moest assisteren, waren het 'dezelve akelige omstandigheden als te voren' die een goede afloop in de weg stonden en was opnieuw de perforatio cranii het enige middel dat althans voor de vrouw uitkomst bood. Ik heb deze casus om een drietal redenen wat uitvoeriger aan u voorgesteld. Ten eerste illustreert dit relaas dat de keizersnede als middel om deze vrouw te verlossen nergens wordt genoemd. Zo ooit dan zou de door Banga nauwkeurig gedia-gnostiseerde, in maat en getal weergegeven bekken-*vervorming* bij deze patiënt een indicatie voor een sectio zijn geweest. Maar nergens in Banga's verloskundige *journal* wordt deze ingreep overwogen, laat staan toegepast. Dat de sectio Banga zelf overigens goed bekend was, weten we uit de excerpten en aantekeningen die hij verzamelde uit de oudere en meer recente verloskundige literatuur. Toch bevat het geneeskundig *journal* een uitvoerig verslag van een sectio, wat we te danken hebben aan het verbreken van de zwijgplicht door een vrouw die bij de bevalling van haar zuster aanwezig was geweest. Deze bevalling werd in april 1861 geleid door Banga's eerder zo gelaakte collega Regnerus Lammerts van Bueren, die in het grootste geheim een sectio had uitgevoerd. 'De deuren', zo vertelde deze verklikster, 'moesten worden gesloten en niemand mocht spreken van hetgeen er gebeurde; de operatie werd 's middags verricht; het kind ... was dood; na twee uur werd de vrouw benauwd, braakachtig, en overleed'. Hoe vaak, zo rijst onwillekeurig de vraag, hoe vaak zullen vroedmeesters elders in Nederland, mét opdracht tot geheimhouding, zich verstout hebben tot deze koene ingreep? En wat zal de exploratie van de nieuwe geschied-bronnen ons nog leren over de feitelijke introductie van verloskundige vernieuwingen? Ten tweede biedt het relaas over de echtgenote van Feike Klases een goede gelegenheid om te vermelden dat in tegenstelling tot zijn instrumentele vaardigheden die Banga op verloskundig gebied ten toon spreidde, er over chirurgische vaardigheden op gynaecologisch gebied in de *journalen* zelden gesproken wordt. Behalve de perforatie met een troicart van het hymen van een achttien-jarig meisje in 1850, moet vooral de opmerkelijke poging worden genoemd die Banga in juni 1841 ondernam om een recto-vaginale fistel, ontstaan als complicatie van het aanleggen van de forceps, chirurgisch te sluiten. Juist in die tijd, kort nadat

John Peter Mettauer (1787-1875) de eerste succesvolle operatie voor een vesico-vaginale fistel had uitgevoerd, stond deze vorm van chirurgie volop in de belangstelling. Helaas mislukte de ingreep. 'Met veel moeite beproefde ik de scarificatie met een lancet, en de hegting door naald en draad; dan de slap- en weekheid der deelen belette eene genoegzame ontsteking, zoodat na eenige dagen de draad uitviel, en de opening eerder grooter dan kleiner was.' De patiënte, zo besloot Banga zijn notitie, 'weigerde een nieuwe proefneming, en ik zag er ook weinig heil in'.

Ten derde en ten slotte klinkt in de geciteerde casus iets van de dramatiek die in de *journalen* van Banga zo rijklijk aanwezig is. De tijd ontbreekt mij om u deelgenoot te maken van de tragische situaties waarin moeders, met achterlating van een groot gezin en na een verschrikkelijk lijden in het kraambed de dood vinden, en om u – met de schroom die ook een medisch-historicus in acht moet nemen bij de zorgvuldige beschrijving van vrouwenziekten – een beeld te schetsen van de casuïstiek van stinkende lochia, zwerende tepels, genitale infecties, prolapsen, spontane abortussen en zwangerschapspsychoses die in veelvoud en in geuren en kleuren ons door Banga worden gepresenteerd. De grootste vriend van de *studerende medicus-historicus*, die tegelijkertijd veelal de grootste vijand is van de *sprekende medicus-historicus*, namelijk: de tijd, weerhoudt mij ook om uit te weiden over het sociale milieu waarin bevalling en kraambed door Banga worden geschilderd: over de stuitende armoede onder zijn cliëntèle; over de bevalling op de stenen vloer van een vrouw die in barensood eerst van haar man aan de voordeur had moeten blijven staan tot het conventikel, de bijeenkomst van vromen, dat hij leidde ten einde was; over schaamte waarmee Banga werd geconfronteerd wanneer het om onechte kinderen ging of over intieme zaken waartoe ook de incontinentie werd gerekend; over de verslaving aan alcohol en het kauwen van koffiebonen; en over zoveel meer. Dan pas, wetend hoeveel alternatieven er wel niet zijn in de lagere milieus waar Banga zijn verloskunsten toonde, zou u de diepere betekenis begrijpen van zijn geruststellende mededeling dat hij zijn patiënt 'te bed' had aangetroffen.

Dames en Heren,

Banga heeft de historicus en de historisch geïnteresseerde gynaecoloog veel te bieden. Mocht ik uw verdere nieuwsgierigheid geprikkeld hebben, dan hoop ik mét u op de mogelijkheid om Banga's verloskundige *journal* en bijbehorende aantekeningen integraal te kunnen publiceren.

Daarmee krijgen de Nederlandse verloskundigen niet alleen een rijke historische bron, maar ook een spiegel waarin zij verschillende vigerende opinies bij verrassing zullen terug vinden. Wat bijvoorbeeld te denken van Banga's ontboezeming 'dat de verlossing eene geheel natuurlijke verrigting is zonder eenige zweem van gevaar op zich zelve, waarbij in tegendeel met de hoogste wijsheid en liefderijkste verschooning voor alle nadeel is gezorgd, even als bij de overige verrigtingen van het dierlijk leven. Dat velerlei omstandigheden in dit beloop der verlossing zekere verhinderen kunnen veroorzaken, valt niet te ontkennen, doch dat vele dezer omstandigheden kunnen worden voorgekomen, andere uit den weg geruimd, en andere aanmerkelijke ten voordele gewijzigd, leert ieder bedachtzaam, nadenkend en menschielvend Vroedmeester bij ondervinding. Zekere vrees en ontzag voor die duizenderlei mogelijke onberekenbare toevalligheden bevangt zoowel den vroedmeester als de barende vrouw. Wanneer men het ongegronde en onbetamelijke dezer vrees heeft leren inzien, dan eerst kan men met gelatenheid, ofschoon met eerbiedig ontzag, de verlossing afwachten, en dan eerst oefent men op de barenden een weldadigen invloed, die alle inspanning ras voorbijgaande, ligt en gemakkelijk maakt.'

Met deze wijze woorden van Jelle Banga, de vroedmeester uit het negentiende-eeuwse Franeker, keren we terug naar het lopende Congres in het twintigste-eeuwse Rotterdam, hopelijk beladen met stof voor historische reflexie en misschien zelfs wel met stof tot nadenken.

1. Enigszins bewerkte tekst van de 'State of the Art Lecture', gehouden tijdens het 'Gynaecongres', gehouden te Rotterdam op 22 april 1993.

2. Vrije Universiteit, Vakgroep Metamedica, Sectie Medische Geschiedenis, Van der Boechorststraat 7, 1081 BT Amsterdam en Vakgroep Filosofie, Ethiek en Geschiedenis, Postbus 1738, 3000 DR Rotterdam.

3. Zie C.G. Schrader's *Memoryboek van de Vrouwens. Het notitieboek van een Friese vroedvrouw 1693-1745*. Bewerkt en ingeleid door M.J. van Lieburg; met een verloskundig commentaar van prof. dr. G.J. Kloosterman, Amsterdam: Editions Rodopi, 1984 en H. Marland, M.J. van Lieburg en G.J. Kloosterman (red.), *'Mother and child were saved'. The memoirs of the Frisian midwife Catharina Schrader*, Amsterdam: Editions Rodopi, 1987.

4. Zie voor de biografische bijzonderheden M.J. van Lieburg, *Jelle Banga (1786-1877), notulist van de 19de-eeuwse genees- en verloskunde in een Friese provinciestad*, Rotterdam: Erasmus Publishing, 1991.

5. In de bibliotheek van Banga bevonden zich handschriften met verloskundige aantekeningen van Petrus Camper.

IRREGULIERE GENEZERS, 1865-1920

Willem de Blécourt

Met steun van de Stichting voor Historisch Onderzoek, die wordt gesubsidieerd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek, is vanaf 1 maart 1993 een onderzoek van start gegaan met de titel: 'De positie van irreguliere genezers op de medische markt, 1865-1920; een contrapunt in medische professionaliseringsprocessen. Een vergelijkend onderzoek naar een aspect van medicalisering in Nederland en de Verenigde Staten'. In deze bijdrage wil ik in het kort de doelstellingen en achtergronden van dit onderzoek toelichten.

Irreguliere genezers

De afgelopen decennia is in de medische geschiedschrijving een verschuiving opgetreden waarbij het perspectief van de patiënt hoe langer hoe meer centraal is komen te staan. Mijn onderzoek sluit bij deze ontwikkeling aan, in die zin dat er mee wordt beoogd om dat deel van de mogelijkheden tot genezing die er voor zieken openstonden in kaart te brengen, dat bestond uit het inroepen van 'deskundige' hulp buiten het reguliere medische circuit.

Het meeste historisch onderzoek naar irreguliere genezers is geconcentreerd op de periode vóór de nationale reguleringen van het medisch beroep. Zelfs auteurs die het model van de medische markt als uitgangspunt van hun studie hanteren – waarmee ze althans in theorie een open oog hebben voor het aanbod van niet-officiële genezers – gaan ervan uit dat het aandeel van 'kwakzalvers' in de gezondheidszorg na het midden van de negentiende eeuw sterk terugliep. Dit ook omdat door de opkomst van de bacteriologie aan het eind van die eeuw definitief de dominantie van het natuurwetenschappelijke model zou zijn gevestigd. Beide factoren zouden ertoe hebben bijgedragen dat de samenleving medicaliseerde, dat wil zeggen dat de reguliere geneeskunde op hoe langer hoe meer terreinen haar gezag vestigde en andersoortige genezers en geneeswijzen werden gemarginaliseerd. Er zijn evenwel aanwijzingen die lijken te nopen tot bijstelling van deze aanname. Onderzoek naar het marktaandeel van irreguliere genezers en naar onorthodoxe opvattingen over ziekte en gezondheid in die periode heeft daarbij nog nauwelijks plaatsgevonden.

Irreguliere genezers vormen een zeer heterogene groep, die zowel stedelijke pleisterverkoopsters, homeopaten, waarzegsters en magnetiseurs omvatte, als rondreizende tandmeesters, sedentaire duivelbanners, incidentele vroedvrouwen en kruidkundigen (om slechts enkele categorieën te noemen). De aanduiding 'irregulier' is immers per definitie gerelateerd aan wat als 'regulier' werd beschouwd. Dit was niet alleen afhankelijk van de opvattingen van de gevestigde medische stand – zelfs artsen hoefden het onderling hierover niet altijd eens te zijn. Wat voor 'irregulier' doorging was evengoed een afgeleide van de opvattingen van de overheid en de rechterlijke macht. Genezers die door gestudeerde artsen als 'kwakzalver' werden bestempeld konden jarenlang vrijwel ongehinderd hun praktijk uitoefenen. Voor de *Vereniging tegen de Kwakzalverij* stond 'kwakzalverij' dan ook niet gelijk aan het onbevoegd uitoefenen der geneeskunst. 'Men kan volgens onze wetgeving onschuldig aan het laatste verklaard worden, en toch door schandelijke kwakzalverij voortdurend het publiek bedriegen en nadeel berokkenen in gezondheid en beurs,' zo stelde zij in 1882. Bovendien bestond er in Nederland een zekere discrepantie tussen een wettelijke bevoegdheid tot het uitoefenen van de geneeskunst en het patentrecht. In theorie gaf een patent voor bijvoorbeeld masseur, veearts of magnetiseur nog geen recht om voor dokter te spelen, maar in de praktijk werd dat vaak wel zo gezien.

De opvattingen van de cliënten, of patiënten nog daargelaten, is er in ieder geval een spanningsveld te constateren tussen vertegenwoordigers van het overheidsapparaat, officiële medici, en andere genezers. Een van de doelstellingen van mijn onderzoek is dit spanningsveld nader te beschrijven en de etiketteringsprocessen die er deel van uitmaken te identificeren.

Vergelijking

Het vergelijkend element in dit onderzoek is onder meer ingebracht om een cultuur-relativistische benadering, zoals ten toon gespreid in mijn proefschrift *Termen van Toverij* (Nijmegen 1990), te confronteren met de praktische kant van onderzoek in twee verschillende gebieden, in dit geval Nederland en de Verenigde Staten, met name de staat Michigan. Hierbij is uitgegaan van de vooronderstellingen dat een vergelijking aan de ene kant vooral kan dienen om de constituerende factoren van afzonderlijke culturele processen scherper naar voren te brengen, maar dat aan de andere kant die processen wel voldoende overeenkomstige elementen bezitten om een

vergelijking hoe dan ook zinvol te laten zijn.

In beide gebieden was in de geselecteerde periode sprake van een proces van medische professionalisering op landelijke schaal, wat onder meer tot uiting kwam in de respectievelijke wetgeving ten aanzien van het medische beroep. Terwijl evenwel in Nederland de medische beroepsuitoefening sinds de Franse tijd, en vooral vanaf de invoering van de gezondheidswetten in 1865, althans op papier aan strenge regels was gebonden, was dat in de Verenigde Staten in de tweede helft van de negentiende eeuw gezinszins het geval. Tegen het einde van de negentiende eeuw en onder meer vlak voor de Eerste Wereldoorlog werden in Nederland heftige discussies gevoerd over het vrijgeven van het medische beroep, maar in Michigan (en de rest van de VS) scherpte men rond 1900 de regelgeving juist aan. Het professionaliseringsproces verliep in beide gebieden dus gedeeltelijk in een tegengestelde richting. Een concreet voorbeeld hiervan betreft de homeopathie. In de jaren zeventig van de negentiende eeuw werd aan de Universiteit van Michigan een homeopathische faculteit opgericht, waardoor er in deze staat een professionalisering van homeopaten kon plaats vinden die in Nederland destijds achterwege bleef. Toen in Nederland rond 1900 de homeopathie enigszins opbloede, was zij in de Verenigde Staten op haar retour en ging zij hoe langer hoe meer lijken op de reguliere geneeskunde. Een ander voorbeeld van een verschil in professionalisering, en de medicalisering die verondersteld wordt daarmee gepaard te zijn gegaan, betreft de uitoefening van de verloskunde. Doordat in Nederland de scholing van vroedvrouwen relatief vroeg geregeld was, maar de mogelijkheid voor klinische ervaring op dit terrein voor artsen nauwelijks aanwezig was, konden vroedvrouwen een veel groter aandeel bij bevallingen behouden dan in de Verenigde Staten. Met deze voorbeelden zijn vanzelfsprekend verschillen aangegeven die in eerste instantie in het oog springen. De precieze oorzaken en contexten zullen juist nader moeten worden onderzocht. Zo is bijvoorbeeld wel geopperd dat de aantrekkingskracht van onorthodoxe geneeswijzen voor vrouwen vermeerdeerde toen reguliere mannelijke artsen zich meer met de verloskunde gingen bezighouden. Maar of dit onder andere het relatief grote aantal gevallen van onbevoegde uitoefening van de verloskunde op het negentiende-eeuwse Nederlandse platteland kan verklaren, is nog maar de vraag.

Naast de verschillen en overeenkomsten in het proces van medische professionalisering in de beide gebieden heeft bij de keuze ook meegespeeld dat Michigan vanaf de jaren veertig van de negentien-

de eeuw het belangrijkste doel was van Nederlanders die naar de Verenigde Staten emigreerden. In cultureel opzicht gaat het derhalve om tenminste gedeeltelijk gelijksoortige achtergronden van de desbetreffende inwoners.

Uitwerking

Een van de belangrijkste uitgangspunten bij het onderzoek behelst het plaatsen van de diverse genezers in hun sociale contexten. Met het benadrukken van personen en hun concrete praktijken wordt niet hun gedachtengoed verwaarloosd, maar juist een poging ondernomen dat (opnieuw) te verankeren in de sociale, politieke en economische praktijk van het dagelijks bestaan. Hiertoe wordt een zo uitgebreid mogelijk bestand van 'irreguliere' genezers opgezet, onder meer aan de hand van rechtbankverslagen, kranteberichten, adresboeken, en plaats- en streekbeschrijvingen. Ingangen hier toe zijn voor wat Nederland betreft onder andere de jaarlijkse verslagen van het Geneeskundig Staats-toezicht en het *Maandblad tegen de Kwakzalverij*. Tevens wordt aandacht besteed aan discussies over de al dan niet vrije medische beroepsuitoefening.

Ondanks de grote hoeveelheid genezers die systematische doornamen van bijvoorbeeld rechterlijke archieven kan opleveren (een schatting van ongeveer duizend dossiers zal er niet ver naast zitten), moet rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat zodoende vertekeningen optreden ten aanzien van de feitelijke historische aanwezigheid van irreguliere genezingsexperts. Om dit probleem enigszins te ondervangen wordt tevens gebruik gemaakt van door volkskundigen verzamelde bronnen. Deze laatste leveren weliswaar voornamelijk informatie over (delen van) het platteland, maar naar het zich laat aanzien zijn zij zeker de moeite waard.

Een van de punten die verder aan bod zal komen is de vraag naar de regionale spreiding van verschillende typen irreguliere genezers. Ik beperk me tot enkele Nederlandse voorbeelden. Magnetiseurs (waar in Amerikaanse publikaties overigens nauwelijks melding van wordt gemaakt) mogen buiten de Randstad in de eerste helft van de negentiende eeuw ook actief zijn geweest in Friesland en de stad Groningen, daarna zijn ze vooralsnog slechts aangetroffen in steden als Amsterdam, Haarlem, Den Haag en Rotterdam. Zelfs de enkelen onder hen die elders (in Middelburg, Goes, Zierikzee, Arnhem en Nijmegen) optraden blijken uit de Randstad afkomstig te zijn. Betekent dit dat het dierlijk magnetisme een tot (westelijke) steden beperkt verschijnsel was en dat er in de rest van

Nederland geen vraag naar was? Of zijn er andere factoren in het spel en boden bijvoorbeeld 'strijkers' (voor wie Mesmer en De Puységur vreemd geweest lijken te zijn) een functioneel alternatief?

Een gedeeltelijk ander onderwerp dat om nadere uitwerking vraagt is het aandeel van vrouwen onder de irreguliere genezers. Magnetiseurs werkten in Nederland vrijwel steeds met zogenaamde 'sommambules' of 'clairvoyanten', maar deze laatste lijken wel een ondergeschikte positie ingenomen te hebben. Onbevoegde verloskundigen waren vrijwel uitsluitend vrouwen, en voornamelijk actief op het platteland. Zij lijken zich vooral met bevallingen bemoeid te hebben en hielden zich, in tegenstelling tot het in sommige kringen populaire beeld, niet op met andere gezondheidszaken (bovendien is het discutabel of bevallingen wel in dezelfde categorie als ziekten zijn te rangschikken). Weer andere groepen vrouwen betreffen de waarzegsters en zogeheten 'papr vrouwen' (verkoopsters van zalven en pleisters), die weer meestal in stedelijke context opereerden. Wat, zo kan men zich afvragen, zijn de achtergronden van deze verbanden tussen sociale omgeving, geneeswijze, en *gender*?

Een laatste vraagstuk dat hier kan worden vermeld is dat van de 'afvallige artsen'. Hoewel de vervolging van 'onbevoegden' in verhouding tot hun daadwerkelijke aanwezigheid en optreden niet uitermate intensief geweest lijkt te zijn, vonden sommigen onder hen het toch raadzaam zich in te dekken door steeds een bevoegd geneeskundige aanwezig te laten zijn wanneer zij consulten gaven. Mede hierdoor kon bijvoorbeeld de masseur Davenport, die in de jaren 1891-1893 sterk in het nieuws stond onder de (merk)naam *Sequah*, vrijwel ongehinderd het land doorreizen en volle zalen trekken bij zijn openbare behandelingen van reumatieklidders. Ook andere genezers bedienden zich van dergelijke mazen in de wet. Speelden voor de artsen die zich met 'kwakzalvers' inlieten in de eerste plaats economische motieven een rol? Of hield hun aanwezigheid ook een daadwerkelijke interesse voor de desbetreffende geneesmethode in? Dat de *Vereniging tegen de Kwakzalverij* uitermate op deze afvalligen gebeten was, hoeft geen betoog. Maar hoe reageerden hun andere vakbroeders? Hoe verbreid was dit verschijnsel eigenlijk?

Besluit

In de komende jaren zal ik ongetwijfeld op verschillende plaatsen verder verslag doen van het verdere verloop van dit onderzoek. Geïnteresseerden kan ik alvast verwijzen naar artikelen die ik in de

afgelopen jaren heb gepubliceerd, onder meer over duivelbanners (*Volkskundig Bulletin* 14: 159-187), waarzegsters (*Etnofoor* 2, 2: 71-90), de situatie in Drenthe (*Nieuwe Drentse Volksalmanak* 107: 46-65), en het Staphorster boertje (*Volkskundig bulletin* 17: 171-194). In het najaar van 1993 verschijnt bovendien het themanummer 'De medische markt' van het Nijmeegse antropologische tijdschrift *Focaal*, met daarin een eerste verkenning van de berichten over Sequah. Suggesties, aanwijzingen, en kritieken zijn van harte welkom. Zij kunnen worden gestuurd naar: dr. W.J.C. de Blécourt, Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen, Erasmus Universiteit, Burg. Oudlaan 50, gebouw L., postbus 1738, 3062 PA Rotterdam.

BIJ DE NEGENTIGSTE VERJAARDAG VAN PROF. DR. B.L. VAN DER WAERDEN

J.P. Hogendijk

Op 2 februari 1993 vierde de wereldberoemde wiskundige en wetenschapshistoricus prof. dr. B.L. van der Waerden zijn negentigste verjaardag.

Van der Waerden werd op 2 februari 1903 in Amsterdam geboren. Hij studeerde wiskunde in Amsterdam en Göttingen en promoveerde in 1925 bij Hendrik de Vries op een proefschrift over algebraïsche meetkunde. De academische carrière van Van der Waerden heeft zich grotendeels buiten onze landsgrenzen afgespeeld; alleen van 1928-1931 en van 1948-1951 was hij hoogleraar in Groningen, resp. Amsterdam. In 1951 werd Van der Waerden in Zürich benoemd, en daar heeft hij sindsdien gewoond.

Van der Waerden heeft belangrijk onderzoek gedaan in een breed gebied van de wiskunde en in de theoretische natuurkunde. Hij schreef vele artikelen over algebra, algebraïsche meetkunde, getaltheorie, meetkunde, statistiek en quantummechanica. In zijn leerboek 'moderne algebra' (eerste editie 1930, sindsdien vele malen herdrukt) bouwt hij de algebra op op basis van abstracte begrippen zoals groep, ring, ideaal en lichaam. Dit boek heeft grote invloed uitgeoefend op de manier waarop moderne wiskundigen tegen het vak algebra aankijken.

Naast zijn omvangrijke wiskundige werk heeft Van der Waerden zich beziggehouden met wetenschapsgeschiedenis, vooral de geschiedenis van wis- en sterrenkunde in de oudheid en middeleeuwen. Zijn onderzoek op dit gebied resulteerde in meer dan 70 publikaties (recensies en artikelen in ency-

clopedieën niet inbegrepen). Hieronder volgen de belangrijkste thema's:

1. Prehistorische wiskunde. Van der Waerden heeft vastgesteld dat er merkwaardige overeenkomsten tussen Babylonische en Chinese wiskundige teksten bestaan en hij heeft geconcludeerd dat deze een gemeenschappelijke oorsprong moeten hebben in een prehistorische wiskundige traditie.

2. Egyptische wiskunde van ca. 1500 v. Chr. Egyptische breukrekening en de 2:n-tabel in de Papyrus Rhind.

3. De Babylonische sterrenkunde is een van de rode draden in Van der Waerdens werk. Uit de oudste periode hiervan heeft hij een lijst van Venuswaarnemingen uit de (astrologische) reeks tabletten 'Enuma Anu Enlil' gedateerd in de periode tussen 1582 en 1562 v. Chr. Omdat deze waarnemingen gedaan zijn tijdens de regering van koning Ammizaduga, kon deze koning en daarmee ook zijn voorvader Hammurabi (opnieuw) worden gedateerd.

Van der Waerden heeft zich ook beziggehouden met de periode vanaf 800 v. Chr., waarin de Babyloniers systematisch archieven van astronomische waarnemingen begonnen aan te leggen, en de ontwikkeling vanaf ca. 500 v. Chr. van een 'wetenschappelijke' astronomie, die verfijnde rekenkundige methoden leverde om diverse hemelverschijnselen te voorspellen. Sinds 1930 is een groot aantal astronomische kleitabletten door O. Neugebauer, A. Sachs en anderen gepubliceerd; op de meeste van deze tabletten komen veel getallen voor, en sommige tabletten bestaan uit niet veel anders dan lange lijsten getallen. In een aantal gevallen waarin de betekenis van deze getallen niet zonder meer duidelijk was, is deze door Van der Waerden gegeven. Van der Waerden heeft ook gewerkt aan het probleem, de onderliggende astronomische methoden en theorieën te reconstrueren. In de theorie van de maan en de Saroscyclus (van 18 jaar en 10 dagen), zijn zijn conclusies op spectaculaire wijze door de ontdekking van nieuw tekstmateriaal bevestigd.

4. Astrologie. Van der Waerden heeft het belang van de astrologie voor de verspreiding van astronomische kennis ingezien, en de ontwikkeling van de Babylonische astronomie met die van de astrologie in verband gebracht.

5. De Pythagoreeërs. Van der Waerden heeft altijd een bijzondere voorliefde gehad voor Pythagoras (ca. 580-520) en zijn school (vijfde en vierde eeuw v. Chr.). Hij heeft getracht zoveel mogelijk van de Pythagoreese getallenleer, meetkunde, harmonieleer (muziektheorie) en astronomie uit de beschikbare gegevens te reconstrueren.

6. Euclides en zijn voorgangers. Van der Waerden heeft de logische structuur van diverse 'boeken' van de Elementen geanalyseerd, en hieruit vermoedens afgeleid over de bronnen die Euclides (ca. 300 v. Chr.) heeft gebruikt (maar die hij niet noemt), en de voor-Euclidische ontwikkeling van de wiskunde.

7. Griekse astronomie. Een kleine greep: Van der Waerden heeft een belangrijk deel van de theorie gereconstrueerd waarop de 'Handige Tabellen' van Ptolemaeus (ca. 150 v. Chr.) zijn gebaseerd. Ook heeft Van der Waerden gewerkt aan de reconstructie van Griekse astronomische theorieën voor 300 v. Chr., maar zijn hypothesen hierover zijn niet algemeen geaccepteerd.

8 Egyptische astronomie in de eerste eeuwen van onze jaartelling. Van der Waerden heeft aangetoond dat enkele (op papyrus bewaarde) astronomische tabellen uit deze periode met behulp van methoden uit de Babylonische astronomie zijn berekend.

9. Perzische (voor-Islamitische) astronomie (tweede-zevende eeuw na Chr.). Praktisch alles wat hierover bekend is, is gereconstrueerd uit latere Arabische bronnen. Van der Waerden heeft hieraan bijgedragen, o.a. door de analyse van een reeks horoscopen in een tiende-eeuws Arabisch werk.

10. Indiase astronomie vanaf de vierde eeuw na Chr. Deze is beïnvloed door de voor-Ptolemaeïsche Griekse astronomie, waarover we in Griekse bronnen weinig informatie vinden, en Van der Waerden heeft geprobeerd concrete sporen van deze Griekse astronomie in Indiase bronnen te identificeren. Hij heeft bijvoorbeeld aangetoond dat een ingewikkeld Indiaas rekenprocédé om de positie van planeten te berekenen (met behulp van manda- en sagra-epicykels) wiskundig gezien vrijwel equivalent is aan de methode van Ptolemaeus met behulp van zijn beroemde meetkundig model waarin het vereveningspunt (punctum aequans) voorkomt. Van der Waerden heeft geconcludeerd dat er historisch verband tussen het Griekse vereveningspunt en de Indiase rekenmethode moet zijn, en dat het vereveningspunt al voor Ptolemaeus in de Griekse astronomie voorkwam, en dus niet door Ptolemaeus is ingevoerd.

Van der Waerden heeft zich ook met diverse andere aspecten van de Indiase astronomie beziggehouden, onder andere met de negentiende-eeuwse (!) astronomische traditie van de Tamils, waarin nog methoden uit de klassieke oudheid en de middeleeuwen werden gebruikt.

Van der Waerden heeft twee beroemde overzichtswerken geschreven. Het eerste deel, *Ontwakende*

Wetenschap (Groningen: Noordhoff, 1950) behandelt de Babylonische, Egyptische en Griekse wiskunde; het tweede deel, *Anfänge der Astronomie* (Basel, 1966), gaat over de Babylonische en Egyptische astronomie. Beide boeken zijn helder geschreven, en voorzien van vele fraaie illustraties. Deze twee boeken, aangevuld met O. Neugebauers *Exact Sciences in Antiquity* (Providence 1957), vormen een uitstekende inleiding in de wiskunde en astronomie in de oudheid.

Van der Waerdens werk en zijn wiskundige methode van historisch onderzoek hebben onder wetenschapshistorici verschillende reacties opgeroepen. In het algemeen is er veel waardering voor zijn wiskundige of logische analyse van één wiskundige of astronomische tekst of van een groep van verwante teksten, die gegevens levert over dateringen, onderliggende theorieën, geschiedenis van de tekst e.d. Deze werkwijze is door niet-wiskundig geschoolden (bijvoorbeeld filologen) niet altijd op waarde geschat, en heeft soms tot emotionele reacties geleid. Niettemin hebben de met deze methode gevonden conclusies in de ogen van de meesten een hoge graad van waarschijnlijkheid, voorzover ze op correct vertaalde bronnen berusten (voor Sanskrit, Spijkerschrift, Pehlevi etc. is Van der Waerden, evenals de meeste andere wetenschapshistorici, natuurlijk aangewezen op vertalingen).

Anders ligt het als uit logische of wiskundige verbanden tussen twee bronnen uit zeer verschillende perioden historische conclusies getrokken worden, bijvoorbeeld over een gemeenschappelijke oorsprong. Deze methode is volgens de mening van de meeste andere onderzoekers slechts toelaatbaar als aan een aantal extra voorwaarden wordt voldaan (bevestiging door historisch materiaal uit de periode van de gemeenschappelijke oorsprong enz.). In veel gevallen wordt aan die extra voorwaarden voldaan, maar niet altijd, en zo is Van der Waerdens reconstructie van de prehistorische wiskunde niet algemeen geaccepteerd. Wel wordt in dit geval erkend dat Van der Waerden opmerkelijke verbanden heeft gesignaleerd, die om een verklaring vragen.

Echter, iedereen is het erover eens dat van der Waerden een unieke plaats inneemt in de twintigste-eeuwse geschiedschrijving van de wiskunde en sterrenkunde, en dat van hem een stimulerende werking op het vakgebied is uitgegaan.

EN WAT GEBEURT ER IN BELGIË?

G. Vanpaemel

Als of de staatshervorming helemaal niet had plaats gehad, blijkt de wetenschapsgeschiedenis in België op dit ogenblik best te gedijen in het *Nationaal Comité voor Logica, Geschiedenis en Filosofie der Wetenschappen*. Dit Comité, gepatroneerd door beide Academiën voor Wetenschappen (NL en F) die België rijk is, is er in enkele jaren in geslaagd historici en filosofen uit de beide landsdelen te verenigen rond een aantal gezamenlijke projecten. Als eerste project heeft het Nationaal Comité zich voorgenomen jaarlijks een colloquium te organiseren, dat ook telkens moet uitmonden in een publikatie. In 1991 was er zo een colloquium ter herdenking van de Belgische chemicus Jean-Servais Stas (1813-1891), waarvan de akten nu zijn gepubliceerd. Vorig jaar was het colloquium voorbehouden voor jonge onderzoekers, die er hun werk of hun onderzoeksprogramma konden presenteren aan een ruimer publiek. Een vijftiental onderzoekers nam aan dit colloquium deel. De publikatie van hun teksten wordt voorzien voor het einde van dit jaar. Het succes van dit initiatief deed het Nationaal Comité beslissen regelmatig (om de twee jaar) een dergelijke Dag van de Jonge Onderzoeker in te richten.

Copernicus

In december 1993 vindt het derde colloquium plaats, ditmaal over de 'historici van het copernicanisme'. De historische betekenis van Copernicus' werk werd wellicht voor het eerst benadrukt door de Franse historici J.-E. Montucla (1758) en J.-S. Bailly (1785), maar het was vooral tijdens de negentiende eeuw dat Copernicus' boek *De Revolutionibus Orbium Coelestium* (1543) werd voorgesteld als een keerpunt in de geschiedenis van de wetenschappen. De visies van de verschillende historici over de betekenis van de 'Copernicaanse Revolutie' liepen echter sterk uiteen, en vaak werd de belangstelling voor Copernicus overvleugeld door het belang dat aan andere wetenschappers (Bacon, Galilei, Newton) in de geschiedenis werd toegekend. Dit had uiteraard alles te maken met de respectievelijke ideologische en wetenschapsfilosofische achtergronden van de auteurs. Zo bood het openbaar maken van de Vaticaanse archieven over het Galilei-proces (in de jaren) 1870 (ongeveer gelijktijdig met de afkondiging van de pauselijke onfeilbaarheid) een gepaste gelegenheid om de discussie over weten-

schap en geloof te plaatsen in het teken van het copernicanisme. Anderzijds ontstond er een hernieuwde belangstelling voor de Middeleeuwse wetenschap, die zoals bij de Franse geleerde P. Duhem, ertoe leidde veeleer de continuïteit van de wetenschappelijke vooruitgang te benadrukken dan wel haar radicaal en revolutionair karakter. Ten slotte speelde bij deze discussie ook de aan de gang zijnde darwinistische revolutie een belangrijke rol.

Het colloquium wil een poging zijn om de negentiende-eeuwse historische beschouwingen over het copernicanisme te plaatsen in hun maatschappelijke context. Daardoor kan het colloquium een eerste aanzet zijn tot reflectie op het ontstaan en de geschiedenis zelf van het vakgebied in België.

Internationaal Congres

Een ander, en wel zeer ambitieus project van het Nationaal Comité is de Belgische kandidatuur voor de organisatie van het XXth International Congress of History of Science. Dit vierjaarlijkse congres, ongetwijfeld het grootste op dit gebied, vindt dit jaar plaats van 22 tot 29 augustus te Zaragoza (Spanje), waar zowat 1800 deelnemers worden verwacht. Daar zal ook worden beslist over de locatie van het volgende congres. Behalve België stellen zich naar verluidt ook Mexico (en wellicht ook Griekenland?) kandidaat. De Belgische kansen worden echter hoog aangeslagen. Een eventuele toewijzing van de organisatie van het congres aan België zou de Belgische wetenschapsgeschiedenis zeer ten goede kunnen komen. Ongetwijfeld zal een dergelijke organisatie in België ook in Nederland een positieve weerklank vinden.

Botanica I

Tot 13 juni heeft in het Plantin-Moretus museum te Antwerpen een fleurige tentoonstelling 'De botanica in de Zuidelijke Nederlanden (einde vijftiende eeuw ca. 1650)' plaatsgevonden. Er werden niet minder dan 107 archivalia tentoongesteld, waarvan het grootste aantal (68) boeken. Drieëntwintig van deze boeken dateren van vóór de glorieperiode van de drie grote Vlaamse botanici Dodoens, Clusius en Lobelius, zes dateren van later. Daarnaast werden ook nog houtblokken, aquarellen, tekeningen, kopergravures en portretten getoond. De tentoonstelling besloot met een kleine afdeling over tuinrichting en -architectuur. Bij deze tentoonstelling werd ook een mooie en kleurrijke catalogus uitgegeven, met naast de

gedetailleerde beschrijving van alle tentoongestelde stukken ook een aantal wetenschappelijke bijdragen over het onderwerp.

Botanica II

Zuid-GeWiNa organiseert op zaterdag 20 oktober te Gent een internationaal colloquium 'Farmacobotanie in Middeleeuwen en Renaissance'. Met dit colloquium wil het genootschap hulde brengen aan dr. apr. L.J. Vandewiele, medestichter van Zuid-GeWiNa en gedurende zowat een kwart eeuw de secretaris ervan. Aan dr. Vandewiele werd vorig jaar het erelidmaatschap van het Genootschap toegekend. Op het colloquium zullen lezingen worden gehouden door o.a. G. Keil (Würzburg), H.A. Bosman-Jelgersma (Leiden), L. Moulinier (Parijs), N.F. Palmer (Oxford) en Chr. De Backer (Leuven). Inlichtingen kan men bekomen op het secretariaat van Zuid-GeWiNa, Vanden Bemptlaan 4 te 3001 Leuven.

ACTUALITEITEN

Arbeitskreis 'Alte Medizin' 28 juni 1993, Mainz
(zie ook Agenda)

Sprekers:

Ph.J. van der Eijk (Leiden): *Methodische Probleme um eine Fragmentsammlung des Diokles von Karystos*.

Gotthard Strohmaier (Berlin): *Die Rolle des Klimas in der hippokratischen Schrift 'Über die Umwelt' und im neugefundenen Galenkommentar*.

Rainer Nabielek (Berlin): *Neue Betrachtungen zur Prophetenmedizin*.

Ebel J. Ebel (Groningen): *Aphorismus VI 42: Das Nachleben*.
Albrecht Locher (Tübingen): *Ein Indiz für eine (weitere?) gemeinsame Quelle von Dioskurides und Plinius d. Ä.*

Karl-Heinz Leven (Freiburg): *Michael Italikos (12. Jh.) über ein Amulett gegen die Pest*.

Thomas Rütten (Münster): *Zur Anverwandlungsgeschichte eines Textes aus dem Corpus Hippocraticum in der Renaissance*.

Bernard Schnell (Würzburg): *Hartmann Schedel als Büchersammler*.

Helmut Siefert (Frankfurt a. M.): *Der 'Basileus von Kos', eine Traumvision von C.G. Jung: Versuch einer Interpretation*.

Mededogen over arme luiden. Zeshonderd jaar St. Pietersgasthuis en Gastelingen te kijk

Van 3 april tot 13 juni 1993 heeft in Museum Flehite te Amersfoort en in de Mannenzaal van het

St. Pietersgasthuis (tegenover Museum Flehite) een drietal evenementen plaatsgevonden. Aanleiding hiervoor was het 600-jarig jubileum van het St. Pieters -en Bloklandsgasthuis te Amersfoort. De tentoonstelling in Museum Flehite, getiteld 'Mededogen over arme luiden' was gewijd aan de geschiedenis van de Amersfoortse gasthuizen. Thema's als het dagelijks leven, de voeding en de medische verzorging van de gastelingen (bewoners) kwamen ruim aan bod, evenals de regenten en hun beleid. Fraaie voorwerpen uit het leven van de bewoners en de bestuurders van de gasthuizen waren uitgestald, met als blikvanger een hemelbed uit het Franse gasthuis, Hôtel Dieu te Beaune, waarin een om hulp roepende patiënt lag. 'Mededogen over arme luiden' werd gecompleteerd met een dia-presentatie.

Levend werd de geschiedenis indien men een bezoek bracht aan 'Gastelingen te kijk' in de in 1912 en 1986 gerestaureerde Mannenzaal van het St. Pieters -en Bloklandsgasthuis. Het wel en wee in de manenzaal anno 1907 werd nagespeeld in de vorm van zogenaamde 'Living History', een in Amerika veel gebruikte methode om de geschiedenis te visualiseren. In de zaal liepen drie mannelijke gastelingen, de binnenvader en de binnenmoeder rond, door wie de bezoeker zich kon laten informeren over het leven op de manenzaal aan begin van deze eeuw. Ten slotte kon men in de grote hal van het gasthuis een foto-tentoonstelling bekijken van fotograaf Ron Zijlstra, die in de vorm van portretstudies van de huidige bewoners een beeld gaf van de hedendaagse bejaardenzorg.

Eerste Net Werk prijs toegekend

Op 2 april jl. heeft de Stichting Net Werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu een studiedag over bodemsanering en historisch onderzoek georganiseerd. Aan het begin van die dag ontving drs. Ronald Prins de eerste Net Werk prijs voor een scriptie op het gebied van de geschiedenis van hygiëne en milieu voor zijn scriptie 'Hinderwet en leefklimaat in Kampen 1875-1940'. De geldprijs bedraagt fl. 1000,00 waarvan de helft is bestemd ter ondersteuning van de verspreiding van de scriptie. De scriptie kan verkregen worden tegen betaling van fl. 35,00 en fl. 6,00 porto ten name van Drs Ronald Prins, 2e Ebbingestraat 10, 8261 VV Kampen tel. 05202-12893 (giro 4756202 o.v.v. Hinderwet en leefklimaat).

Het Euro-CLIMHIST project

Wetenschappers uit 17 landen hebben ongeveer 130.000 klimatologische gegevens over de kleine ijstijd (ca. 300 jaar geleden) opgegeven aan het

Euro-CLIMHIST centrum te Bern. Deze gegevens zijn in reeksen en in 640 weerkaarten verwerkt. Sommige van die gegevens zijn al eerder gepubliceerd, andere zijn moeizaam uit allerlei bronnen geanalyseerd. Een voorbeeld van een bekende reeks observaties wordt bewaard in de Bibliothèque Nationale te Parijs. Het gaat om het werk van Louis Morin, tussen februari 1665 en juli 1713. Dergelijke systematisch opgetekende observaties zijn zeldzaam maar niet uniek. Zo hebben diverse leden van het geslacht Kirch als sterrenkundige dagelijkse gegevens opgetekend in Leipzig, Guben en Berlijn tussen 1677 en 1774. Verder worden allerlei bronnen geraadpleegd, zoals logboeken, oorlogsdagboeken of de aantekeningen van de beheerders van grote landgoederen. Waar geen opgetekende gegevens ter beschikking staan, moet men terugvallen op de analyse van boomringen. Tijdens een conferentie in Bern op 3-5 september 1993 komen de participerende wetenschappers bij elkaar. Zij hebben gecodeerde gegevens aangeleverd die zowel in de oorspronkelijke taal als in het Engels verwerkt zijn. De deelnemers kunnen controleren of hun gegevens correct zijn verwerkt. Het Euro-CLIMHIST project wordt door de nationale Zwitserse organisatie voor onderzoek gedragen en vindt plaats aan de Universiteit van Bern. Het maakt deel uit van een Europees onderzoeksprogramma van de ESF, European Science Foundation. De bedoeling is de bevordering van internationale samenwerking voor sleutelprojecten. Het uiteindelijke doel van het overkoepelend klimaatproject is de langetermijnstudie van weermodellen met een voorspellende waarde. De periode 1675-1715 is gekozen als een toetsingsperiode. (Deze samenvatting is gebaseerd op de presentatie van Christian Pfister in Environmental History Newsletter 4, 1993).

AGENDA

* eerste vermelding

1993

tot eind 1993: Tentoonstelling over klassieke en moderne biotechnologie. Technologiemuseum NINT, Tolstraat 129, 1074 VJ Amsterdam (tel. 020-5708111). Geopend maandag t/m vrijdag 10.00-17.00 uur; zaterdag/zondag 12.00-17.00 uur. (zie ook p. 59).

17 mei-26 september: Tentoonstelling 'De reizende astronoom. Nederlandse sterrenkundige expedities naar de Oost en de West'. Museum Boerhaave, Lange St. Agnietenstraat 10 Leiden. (zie ook p. 60).

12 juni: Arbeitskreis 'Antike Naturwissenschaft und ihre Rezeption', Otto-Friedrich-Universität Bamberg. Inlichtingen en aanmelding: prof. dr. Klaus Döring en dr. Georg Wöhrle, Institut für klassische Philologie, An der Universität 5, 8600 Bamberg, Duitsland.

28 juni: 9 u. Arbeitskreis 'Alte Medizin', Mainz. Inlichtingen: prof. dr. W.F. Kümmel, Medizinisches Institut der Johannes Gutenberg Universität, Am Pulverturm 13, Postfach 3960, D 6500 Mainz, Duitsland. Tel. 06131-177355/56. Aanmelding voor bijdragen tot 15 maart 1993. (zie ook rubriek Actualiteiten).

28 juni-1 juli: 'Pithecanthropus centennial 1893-1993: Human evolution in its ecological context'; internationaal congres gehouden in het Pieter de la Court Gebouw in Leiden onder auspiciën van de KNAW ter herdenking van Eugene Dubois' publicatie van zijn ontdekking van de aapmens te Java, de eeste 'missing link' tussen aap en mens. Bevat o.a. een bijeenkomst gewijd aan de veranderende inzichten van de mens over zijn herkomst en over zijn plaats in de natuur gedurende de laatste vier eeuwen. Informatie: secretariaat Pithecanthropus centennial, Pieter de la Court Gebouw, postbus 9555, 2300 RB Leiden.

7-9 juli: Project Theophrastus Eight Biennial Conference: 'Do the new fragments add up to a new whole?' Conferentie n.a.v. de verschijning van W. Fortenbaugh e.a. *Theophrastus of Eresus: Sources for his life, writings, thought and influence* 2 Vols. (Leiden, Brill, 1992). Inlichtingen en opgave bij dr. Marlein van Raalte, Rijksuniversiteit Leiden, Vakgroep Griekse en Latijnse Talen en Culturen, postbus 9515, 2300 RA Leiden, tel. 071-272615, fax 071-272615.

***21-24 juli:** Nursing, Women's History and the Politics of Welfare. Informatie: Conference Secretary, department of nursing and midwifery studies, University of Nottingham Medical School, Queens Medical Centre, Nottingham NG7 2UH. (tel. 0602 709453, fax 0602 709022).

17-20 augustus: Triennial Meeting of the European Association for the History of Psychiatry (EAHP), Metropole Hotel, Edgeware Road, London W2 1JU, Call for papers. Onderwerpen o.m. The Epistemology of Psychiatry en The Historiography of Psychiatry. Inlichtingen: Roy Porter, Wellcome Institute for the History of Medicine, 183 Euston Road, London NW1 2BN, phone: 09-44-71-6118888 Ext. 55.

Varia

22-29 augustus: 19de internationale congres voor wetenschapsgeschiedenis van de International Union for the History and Philosophy of Science-Division of the history of science, gehouden in Zaragoza. Voor informatie: Mariano Hormigon, Facultad de Ciencias (Mathematicas), Ciudad Universitaria, E-50009, Zaragoza, Spanje.

30 augustus-3 september: Jaarlijkse bijeenkomst van de History of Science Section van de British Association, gehouden in Keele University. Voor-geenomen thema's: Darwin, geschiedenis van de petroleumexploratie, de 'twee culturen' en de industriële revolutie. Informatie Frank James, RICHST, Royal Institution, 21 Albemarle Street, London, W1X 4BS.

***5-9 september:** Research Conference on 'Coping with sickness: science, culture, professions, state'. Deze conferentie is een deel van het programma van de European Research Conferences. Inlichtingen: dr. Josip Hendekovic, European Science Foundation, 1, quai Lezay-Marnésia, F-67080 Strasbourg Cedex, France. Tel. 33-88767135, fax 33-88366987

6-9 september: Conference on Hermeneutics and Science, Veszprém, Hungary. Information: László Ropolyi, Philosophy Department, Faculty of Sciences, Eötvös University, H-1088 Budapest, Rákóczi út 5., Hungary.

23-28 september: VIII Internationales Hippokrates-Kolloquium in Kloster Banz/Staffelsheim, Duitsland. Thema: 'Hippokratische Medizin und antike Philosophie'. Sluitingstermijn aanmelding: 31 januari 1993. Inlichtingen: prof. dr. Renate Wittern, Institut für Geschichte der Medizin der Friedrich-Alexander-Universität, Erlangen-Nürnberg, Bis-marckstraße 6. Tel. 09-31-852308; fax. 09-31-852131.

25-28 september: Jaarvergadering van de Deutsche Gesellschaft für Geschichte der Medizin, Naturwissenschaft und Technik te Jena over wetenschap, techniek en geneeskunde onder het Nationaal-Socialisme. Inlichtingen: dr. med. Peter Voswinkel, Werbachstrasse 17, D-2900 Oldenburg, of Prof. dr. Rüdiger Stolz, Institut für Geschichte der Medizin, Naturwissenschaft und Technik, Bergstrasse 7, DO-6900 Jena.

1-3 oktober: Tenth Annual Conference of the American Association for the History of Nursing. Inlichtingen: Center for the Study of the History of Nursing, University of Pennsylvania. School of Nursing, 307 Nursing Education Building, Philadelphia, PA 19104-6096.

15-16 oktober: Internationaal werkcongres in Oostende over het behoud van industrieel erfgoed in relatie tot milieuaspecten en arbeidsomstandigheden. Deelnamekosten: BF 4500 (inclusief toegang tot 'Conservare '93'). Inlichtingen: VVIA, postbus 30, B-9000 Gent-12.

18 november: Conferentie georganiseerd door de British Society for the History of Science over 'science lecturing in the eighteenth century' in het Science Museum te Londen. Inlichtingen: Alan Morton, Science Museum, Exhibition Road, South Kensington, London SW7 2DD.

1994

21-25 september: 'Conference Healing, Magic, and Belief in Europe, 15th-20th Centuries. New Perspectives.' Wordt in Nederland gehouden. Inlichtingen: Marijke Gijswijt-Hofstra, Universiteit van Amsterdam, Studierichting Geschiedenis, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam.